

Italská kinematografie

První lekce 14. 10. 2020

Proč studovat italský film?

Protože tvoří páteř dějin světové kinematografie let 1945–1980.

Italský neorealismus udal tón světovému uměleckému filmu po roce 1945.

Italská kinematografie měla nejvíce autorů, kteří zásadně ovlivnili artovou tvorbu:

Vittorio De Sica, Cesare Zavattini, Roberto Rossellini, Michelangelo Antonioni, Federico Fellini, Luchino Visconti, Pier Paolo Pasolini, později Bernardo Bertolucci, Marco Bellocchio, Valerio Zurlini, Franco Zeffirelli, bratři Tavianiové, Ermanno Olmi, Marco Ferreri, tvůrci politického filmu Francesco Rosi, Elio Petri, Gillo Pontecorvo, mistři komedie Pietro Germi, Mario Monicelli aj.

Italská kinematografie dala světu žánr historického kolosu, resp. sandálového filmu (peplum), specifickou variantu westernu (spaghetti western), kriminálního filmu (giallo), politického filmu a komedie (commedia all'italiana).

Italskou kinematografii proslavili spanilé herečky a krásní herci: Anna Magnaniová, Silvana Manganová, Giulietta Masinová, Gina Lollobrigida, Claudia Cardinalová, Sophia Lorenová, Monica Vitti, Lea Massariová, Ornella Mutti, Virna Lisi, Marcello Mastroianni, Gian Maria Volonté, Alberto Sordi, Vittorio Gassman, Totò, Franco Citti, Ninetto Davoli, Renato Salvatori, Franco Nero, Bud Spencer, Terence Hill, Roberto Benigni, Toni Servillo aj.

Italská kinematografie dala světu největšího filmového skladatele všech dob Ennio Morriconeho.

Zdroje

Gian Piero Brunetta, *Storia del cinema italiano*, Roma 1993, 4 díly

Mira Liehm, *Passion and Defiance. Film in Italy from 1942 to the Present*, University of California Press, 1984

Drahomíra Olivová, *Film velkých nadějí*, Praha: Orbis 1963

Ljubomír Oliva, *Filmová Itálie*, Praha, ČSFÚ 1984

Ljubomír Oliva, *Režiséři (Itálie)*, Praha, ČSFÚ 1987

Carlo Lizzani, *Dějiny italského filmu*, Praha: SPN 1959, zde do roku 1951, Lizzani výklad dovedl až do 70. let: Carlo Lizzani, *Storia del cinema italiano. Dalle origini agli anni Settanta*, Roma: Castelvechi 2016

Mario Verdone, *Storia del cinema italiano*, Roma 1995

Tadeusz Miczka, *Kino wloskie*, Gdańsk: słowo/obraz teritoria 2009

stati a překlady Evy Zaoralové,

monografie režisérů, jejich rozhovory, články, knihy, scénáře atd.

Historický kontext

1815–1870: hnutí za sjednocení Itálie, vznik italského království.

1915–1918: první světová válka, Itálie bojuje na straně Francie a Británie.

Po národním obrození a sjednocení Itálie se inteligence zamýšlí, jak vytvořit nové umění. Fašismus se objevil na scéně jako jedno z řešení, jak zajistit národní obnovu. Získal si část inteligence, včetně nejvlivnějšího literáta Gabriela d'Annunzia, a veřejnosti. Alternativa – komunismus – byla fašisty potlačena. Také komunisté (Antonio Gramsci) se zabývali otázkami kultury.

Zde se nabízí otázka, co vlastně fašismus je. Je třeba poznamenat, že pojem fašismus má italský původ (*fascio* = hrst, otýpka, svaz, sdružení), brzy se však rozvinuly jiné národní „fašismy“. Jakkoli historici rozlišují italský fašismus a německý nacismus jako dvě odlišné ideologie, převažuje v běžné komunikaci řazení obou směrů pod pojem fašismu. Takto uvažoval i německý historik Nick Nolte ve své knize *Fašismus ve své epoše*, do níž zahrnul francouzskou *Action française*, italský fašismus a německý národní socialismus.

Ernst Nolte zvažoval definici:

„Fašismus je antimarxismus, který usiluje o zničení protivníka prostřednictvím vytvoření radikálně protikladné a přece blízké ideologie a prostřednictvím použití téměř identických a přece charakteristicky přetvořených metod, stále však v nezlomném rámci nacionálního sebepotvrzení a autonomie.“¹

A dodal:

„Toto určení podstaty implikuje, že bez marxismu neexistuje žádný fašismus, že fašismus je komunismu současně vzdálenější i bližší než liberální antikomunismus, že nutně vykazuje minimálně tendenci k radikální ideologii, že o fašismu by se nemělo hovořit nikde tam, kde nejsou k dispozici alespoň náznaky organizace a propagandy srovnatelné s ‚marxistickou‘.“²

Bulharský komunista Georgi Dimitrov definoval fašismus jako otevřenou teroristickou diktaturu nejreakčnějších složek finančního kapitálu.

Britský historik Noël O'Sullivan definuje fašismus jako aktivistický politický styl, „který za nejvyšší dobro pro člověka považuje život nekonečného sebeobětování, prožitý v totální a militantní oddanosti národnímu státu, jež ho absorbuje, odsouvá stranou každý jiný předmět lidských citů a vyžaduje bezpodmínečnou oddanost fašistickému ‚vůdci‘, jehož libovolné rozhodnutí je konečným a určujícím ukazatelem dobrého a špatného v každé sféře národního života.“³

Základ fašistického světového názoru tvoří podle O'Sullivana: korporativismus (jako „třetí cesta“ mezi kapitalismem a socialismem), permanentní revoluce (důraz na mýtus a dynamiku), vůdcovský princip, mesianistická koncepce vykupitelského poslání a „vytvoření soběstačného státu za pomoci plánu na ovládnutí světa“.⁴

¹ Ernst Nolte, *Fašismus ve své epoše*, Praha: Argo 1999, s. 56.

² Tamtéž.

³ Noël O'Sullivan, *Fašismus*, Brno: CDK 2002, s. 38.

⁴ Tamtéž, s. 129.

Říjen 1922: Benito Mussolini, vůdce Národní fašistické strany, uskutečnil puč zvaný „pochod na Řím“ a král Viktor Emanuel III. ho pověřil sestavením vlády. Mussolini nastolil diktaturu, užíval titul „duce“ (vůdce), v roce 1926 obdržel od T. G. Masaryka Řád Bílého lva (obdivoval Jana Husa a československé legie), v roce 1935 obsadil Etiopii, poté podpořil Francisca Franca ve Španělsku, v roce 1936 se stal spojencem nacistického Německa, v září 1938 spolupodepsal Mnichovskou dohodu a roku 1940 vstoupil na straně Německa do války.

V červenci 1943 se na Sicílii vylodili spojenci. Král Viktor Emanuel III. nechal Mussoliniho zatknout. Němci však podnikli do Itálie invazi, Mussoliniho vysvobodili a zřídili na severu tzv. republiku Salò. Italská armáda věrná králi se postavila na stranu spojenců a proti Němcům a fašistům se rozvinulo mohutné partyzánské hnutí (odboj – la Resistenza) s účastí komunistů i dalších politických stran. 29. dubna 1945 se německé síly v Itálii vzdaly.

Roku 1946 se Itálie stala republikou. Volby v roce 1948 vyhráli křesťanští demokraté a vládli Itálii do 90. let. Jejich nejvýraznějším politikem byl Giulio Andreotti (1919–2013), jenž postupně vystřídal funkce ministra vnitra, ministra obrany, ministra zahraničních věcí, průmyslu, obchodu, financí a třikrát byl premiérem. Jako místopředseda vlády v letech 1947–1954 řídil filmovou politiku.

Z poválečné bídy se Itálie během deseti let vzpamatovala, sociální problémy ustoupily do pozadí a nastal tzv. ekonomický zázrak (miracolo economico).

Nejsilnější opoziční stranou byla do devadesátých let Italská komunistická strana (IKS) – Partito Comunista Italiano (PCI). Třetí stranou co do významu byla Socialistická strana, kterou v letech 1976–1993 řídil Bettino Craxi

V sedmdesátých letech byla Itálie zmítána politickými a mafiánskými vraždami a atentáty, ultrapravicovým a ultralevicovým terorem, jenž vyvrcholil na jaře 1978, když ultralevicová teroristická organizace Rudé brigády (Brigate Rosse) unesla a zavraždila křesťanskodemokratického politika Alda Mora. Vypráví o tom film Marca Bellocchia *Dobrý den, noci* (2003).

Mnozí filmaři měli blízko ke komunistické straně. Základy její ideologie položil filozof Antonio Gramsci (1891–1937), v letech 1924–1926 generální tajemník PCI. V roce 1926 byl uvězněn, ve fašistickém vězení onemocněl a zemřel nedlouho po svém podmíněném propuštění. Své myšlenky vtělil do asi 3 000 stran svých *Sešitů z vězení*. Marxismus obohatil zejména svou teorií kulturní hegemonie, díky níž udržuje kapitalismus svoji kontrolu nad společností a vůči níž musí pracující lid rozvinout svoji vlastní kulturu. Gramsciho dílo je jedním ze zdrojů dodnes vlivného neomarxismu.

Po Gramsciho uvěznění řídil PCI Palmiro Togliatti (1893–1964), jenž v padesátých letech rozvinul teorii tzv. polycentrismu v komunistickém hnutí, podle níž se strany neměly podřizovat jedinému (sovětskému) centru. Togliattiho nenadálé úmrtí (v Jaltě) italskou levicovou veřejnost zasáhlo, jak ukazují výjevy z jeho pohřbu:

<https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000040544/2/italia-i-funerali-togliatti-circa-mezzo-milione-persone-seguono-roma-feretro-del-leader-comunista.html>

Pier Paolo Pasolini použil záběry z Togliattiho pohřbu ve své komedii *Dravci a vrabci*:
https://www.youtube.com/watch?v=yYPN_XVwSm0.

Malíř Renato Guttuso namaloval v roce 1972 slavný obraz *Pohřeb Togliattiho*:
<https://video.repubblica.it/edizione/torino/lo-spacchettamento-de-i-funerali-di-togliatti-di-guttuso-alla-gam-di-torino/297170/297790>,

který se později objeví v závěru filmu Francesca Rosiho *Ctihodné mrtvoly* (1975).

Po Togliattiho odchodu byl generálním tajemníkem PCI (1964–1972) Luigi Longo (1900–1980), zasloužilý interbrigadista ze španělské občanské války, a po něm od roku 1972 charismatický

Enrico Berlinguer (1922–1984), jenž se mj. postavil proti invazi vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR. Po puči v Chile 11. září 1973 se snažil odvrátit podobný osud od Itálie a zahájil politiku tzv. historického kompromisu, založenou na spolupráci komunistů s křesťanskými demokraty a setrvání členství Itálie v NATO. Za Berlinguerova vedení dosáhla PCI největší popularity, když ve volbách 1976 získala 34,37 % hlasů, vítězná Křesťanská demokracie 38,71 % a Socialistická strana 9,64 %. V lednu 1977 vyšla kniha generálního tajemníka Komunistické strany Španělska Santiaga Carilla *Eurokomunismus a stát*, která vyvolala pobouření u sovětských ideologů. V březnu 1977 se v Madridu uskutečnila schůzka generálních tajemníků tří nejsilnějších komunistických stran západní Evropy: Enrica Berlinguera, Santiaga Carilla a Georgese Marchaise (Francie). Shodli se na politice eurokomunismu, která znamenala odklon od vedoucí úlohy SSSR, ústup od myšlenky revoluce a diktatury proletariátu a příklon k politickému pluralismu.

Enrico Berlinguer přežil v roce 1973 autonehodu v Bulharsku. Při projevu v Padově v červnu 1984 jej zastihla nevolnost, upadl do kómatu a po třech dnech zemřel. Na jeho pohřeb vyslala KSSS svého muže číslo dvě Michaila Gorbačova.

Poslední projev Enrica Berlinguera:

<https://www.youtube.com/watch?v=4zDR8hog3S8>

Záběry z pohřbu:

<https://www.youtube.com/watch?v=pI5jKV8Smao>

Roku 1991 se PCI rozpadla na Levicové demokraty (Democratici di Sinistra) a eurokomunistickou Stranu komunistické obnovy (Partito della Rifondazione Comunista), z níž se roku 1998 odštěpila Strana italských komunistů (Partito dei Comunisti Italiani). Volební zisky Strany komunistické obnovy kolísaly od 90. let kolem 5%, Strana italských komunistů v různých koalicích dosahuje 2–3 %. Strana levicových demokratů se ucházela o voliče v koalici Olivovník a její zisky kolísaly kolem 20 %.

V 90. letech ovládl italskou politiku mediální magnát Silvio Berlusconi (1936). Jeho pravicová strana Forza Italia vyhrála v roce 1994 volby a Berlusconi se stal (celkem třikrát) premiérem.

Periodizace vývoje italské kinematografie

Periodizace podle Giana Pira Brunetty:

1. Němý film 1895–1929
 - a) Počátky
 - b) Zrod a rozvoj produkčního systému (1905–1918)
 - c) Poválečná krize
 - d) Fašizace kinematografie ve 20. letech (1923–1929)

2. Kinematografie režimu 1929–1945
3. Od neorealismu k ekonomickému zázraku 1945–1959
4. Od ekonomického zázraku do 90. let 1960–1993

Periodizace podle Tadeusze Miczky:

1. Sny o filmovém impériu (1901–1918)
2. Plátno vzpomínek
3. Fašistická propaganda a Itálie „bílých telefonů“
4. Souvislosti neorealistického přelomu (1939–1944)
5. Odstíny filmového realismu (1945–1955)
6. Kinematografie na rozcestí (1956–1959)
7. Boom po italsku (1960–1969)
8. Krize po italsku (1970–1979)
9. Rekviem po italsku (1980–1989)
10. Čas se zastavil v Cinecittà (1990–1999)

Periodizace poválečného vývoje podle Drahomíry Olivové alias Miry Liehm:

1. Posedlost (1942–1944)
2. Lacrimae rerum (Slzy věcí – 1944–1948)
3. Neorealismus, akt II (1948–1953)
4. Těžká léta (1953–1959)
5. Zvrat (1959–1960)
6. Slavná šedesátá (1961–1969)
7. Proměnlivý obraz filmů (1970–1982)

Naše (pracovní) periodizace:

1. Raný film a éra kolosů
2. Dvacátá léta a počátek fašismu
3. Třicátá léta, fašistická propaganda
4. Úsvit neorealismu
5. Neorealismus (1945–1955)
6. Postneorealismus (1953–1959)
7. Zlatá šedesátá (1961–1969)
8. Návrat epiky (1969–1979)
9. Úpadek a manýra (1980–1989)
10. Ústup do pozadí (1990 -)

Raný film a éra kolosů

K rozvoji kinematografie byla Itálie svými přírodními, historickými a kulturními podmínkami stvořena; působil přívětivé podnebí, antické památky, tradice opery, tradice herectví a divadla (commedia dell'arte), početné lidové publikum zvyklé na kočovná divadla pod širým nebem a levná pracovní síla.

Začátky jsou doloženy v různých centrech: Milán, Řím, Turín, Neapol.

Kinematografie se rozvíjí v několika žánrových směrech: uplatňují se komici, rozvíjejí se historické kolosy, realistický směr a směr orientovaný na „divy“.

Rozmach nastává kolem roku 1908, od roku 1909 se filmy prodlužují, z 250-300 metrů na 400–500 m (= asi 25 minut), v desátých letech už vznikají filmy celovečerní.

Jedním z prvních spektaklů bylo

Dobytí Říma (La presa di Roma, 1905), r. Filoteo Albertini, o dovršení italského sjednocení v roce 1870: <https://www.youtube.com/watch?v=wkykpYUEmZo>

Již v roce 1908 vznikly první

Poslední dny Pompejí (Gli ultimi giorni di Pompeii), r. Arturo Ambrosio, Luigi Maggi
<https://www.youtube.com/watch?v=v5HbH8xbBVo>

Kolosy zažily rozmach v desátých letech, například:

Pád Tróje (La caduta di Troia, 1913), r. Giovanni Pastrone a Luigi Romasno
Poslední dny Pompejí (Gli ultimi giorni di Pompeii, 1913), r. Eleuterio Rodolfi

Quo vadis (1913), Enrico Guazzoni

<https://www.youtube.com/watch?v=rtdQidzDMp0>

Největší úspěch měla:

Cabiria (1914), r. Giovanni Pastrone

<https://www.youtube.com/watch?v=gOWicOwtHa8>

Jako scenárista byl uveden Gabriele d'Annunzio, jenž však prý jen napsal mezititulky a navrhl jména. Hrdinka má být obětována bohu ohně Molochovi v Kartágu. Hrdina Maciste ji zachrání. Film vynikl scénografickou invencí, monumentálním efektem masových scén, používaly se záběry z vozíku a makety. Film trval 3 hodiny a 20 minut. Hudbu, kterou složil Ildebrando Pizzetti, hrály v Miláně, Římě a Turíně sedmdesátičlenné orchestry.

Naturalistický a veristický směr:

NINO MARTOGLIO (1870–1921) byl novinář, básník, dramatik a režisér. V jeho filmech někteří spatřují předzvěst neorealismu:

Ztraceni v temnotách aka *Za věčné tmy* (Sperduti nel buio, 1914). Podle dramatu Roberta Bracca a jeho vlastního scénáře. Život neapolské chudiny a skupiny boháčů. Nemanželská dcera prosté ženy potkává slepého zpěváka. Souběžně se líčí život knížete, který je zřejmě jejím otcem. Natočeno v klikatých uličkách Neapole. Carlo Lizzani (s. 19), popisuje snímek slovy:

„Bavlněné šatečky s kostkovaným vzorkem, těžké a lesklé vlněné pokrývky; pruhované kalhoty, měkké klobouky a slaměné klobouky povalečů...a konečně vyšlapané schody slepcovy komůrky a nehybné, strašné ještěrky na zdech vykřičené uličky.“

Teresa Raquin (1915) podle Émila Zoly.

GUSTAVO SERENA (1881–1970)

Assunta Spina (1915)

https://www.youtube.com/watch?v=enAp-j2_JYY